

M A T I C A H R V A T S K A

BIBLIOTEKA POVIJEST HRVATA

Svezak VI.

Temelji moderne Hrvatske

Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću

Glavna urednica
ROMANA HORVAT

Urednik biblioteke
ZORAN LADIĆ

Urednice sveska
VLASTA ŠVOGER
JASNA TURKALJ

Recenzenti
STJEPAN ĆOSIĆ
ZLATKO MATIJEVIĆ
IMRE RESS

Povjerenstvo Matice hrvatske
ZORISLAV LUKIĆ
DAMIR ZORIĆ

Knjiga je objavljena uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske i Adris grupe
Ilustracija na naslovnici: *Zahtjevanja naroda od 25. ožujka 1848.* (Hrvatski državni arhiv, Zbirka stampata 131/89)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 952262

ISBN 978-953-341-029-6 (svezak VI.)

TEMELJI MODERNE HRVATSKE

Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću

Urednice sveska
VLASTA ŠVOGER
JASNA TURKALJ

MATICA HRVATSKA

ZAGREB 2016.

Pravosuđe u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918.

Sudstvo od 1790. do 1848.

»Dugo« devetnaesto stoljeće formativno je razdoblje u izgradnji modernog europskoga sudstva koje osobitu važnost stječe s pojavom i jačanjem ideje pravne države. U tom se razvoju sudstvo javlja kao ključni jamac sloboda i prava pojedinaca te kao protuteža izvršnoj odnosno upravnoj vlasti. Upravo je odvajanje sudstva i uprave imalo ključno značenje u oblikovanju modernog sudstva.

Poticaj tim promjenama treba između ostalog tražiti u izazovima koje je Europi na početku 19. stoljeća postavila Francuska revolucija. Zbivanja u Francuskoj odnosno njezini vojni pohodi bili su i posredan povod prvim reformama sudstva u hrvatskim zemljama.

Nakon Napoleonova ukidanja Mletačke Republike 1797. područje prijašnje Mletačke Istre i Dalmacije s Bokom kotorskom iste je godine Campoformijskim mirom predano Austriji. No, habsburška je Istra ostala odvojena od prijašnjega mletačkog dijela u kojem je Bečka vlada provela upravne i sudbene promjene koje su to područje trebale integrirati u austrijski sustav vlasti. Izvršena je podjela na kotareve i općine, a paralelno s tim ustrojena je i nova sudska organizacija. Pri općinskim mjesnim nadležnostima sudbene poslove obavljalo je sumarno sudište nadležno za građanskopravne sporove vrijednosti do 50 lira bez prava na priziv, odnosno do 120 lira s pravom priziva. Kaznenopravna nadležnost ovog sudišta bila je ograničena samo na provođenje istražnog postupka. Prizivnu nadležnost imali su kotarski sudovi tj. prvostupanjski sudbeni stolovi osnovani pri kotarskoj upravi. Jedan od sudaca ujedno je bio i ravnatelj upravnih poslova s tim da su sudski poslovi bili odvojeni od upravne djelatnosti. Najviši sud u Istri bio je Prizivni sud u Kopru koji je rješavao prizive na odluke kotarskih sudova. Taj je sud bio podređen Višem kasacijskom sudu u Veneciji, a od 1804. Prizivnom sudu u Klagenfurtu. Iz koparskog Prizivnog suda 1800. izdvojen je Kazneni sud sa sjedištem u Poreču te je ustrojen kao prijeki sud za suzbijanje razbojništva na cestama, a imao je određene nadležnosti na području patrimonijalne sudbenosti. Ovaj se sud smatra prvim istarskim sudištem u kojemu je sudstvo u cijelosti bilo odvojeno od uprave. Priziv se mogao uložiti sudu u Kopru, a za reviziju je bio nadležan sud u Beču.

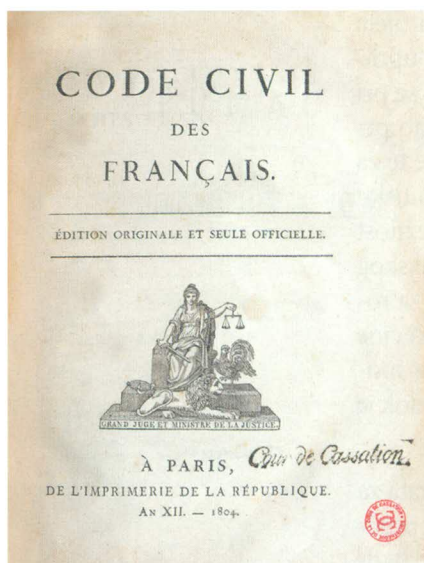
Reorganizaciju uprave i sudstva austrijske su vlasti provele i na području Dalmacije. Već 1798. u Zadru je osnovan Prizivni sud koji je kao najviše sudsko tijelo u Dalmaciji djelovao, uz manje preinake, sve do 1918. s općom prizivnom nadležnošću. Bio je

podređen Višem kasacijskom sudu u Veneciji odnosno kasnije Vrhovnom sudu u Beču. U sjedištima kotareva osnovana su mjesna starješinstva kao prvostupanjski sudovi nadležni za kaznene postupke i suđenje u građanskopravnim predmetima više vrijednosti (20 fiorina ili 240 dalmatinskih lira). Za predmete manje vrijednosti bili su nadležni mirovni sudovi u mjestima izvan sjedišta mjesnog starješinstva, ali su se u nekim slučajevima ti sudovi nalazili i u sjedištu mjesnog starješinstva. Pred tim su sudovima sporovi rješavani konačno, a u slučajevima da stranke nisu pristale na konačni pravorijek, prizivnu je nadležnost imalo mjesno starješinstvo. Tijekom 1805. prvostupanjski sudovi u Zadru, Splitu i Kotoru odvojeni su od upravne vlasti te su dobili širu teritorijalnu nadležnost kao okružni sudovi. Dio pravosudnog ustroja činili su i pukovnici i serdari koji su uz upravne ovlasti imali i pravo suditi u predmetima bagatelne vrijednosti u usmenom postupku. Istarski i dalmatinski sudovi su u početku svojeg djelovanja postupali prema prije vrijedećim propisima, uglavnom mletačkim, odnosno prema statutima pojedinih gradova, a od 1798. započinje se s uvođenjem austrijskih zakona, bilo u cijelosti, ili u pojedinim dijelovima.

Kratkotrajna austrijska uprava 1806. zamijenjena je francuskom upravom. Do 1809. Mletačka Istra te Dalmacija s Bokom kotorskom nalazile su se u sastavu francuske Kraljevine Italije sa sjedištem u Milanu. Bivša Mletačka Istra imala je položaj departmana sa sjedištem prefekta u Koprju, a bila je podijeljena na dva okruga, Kopar i Rovinj, s ukupno sedam kotareva, odnosno kantona. Dalmacija, kojom je upravljao generalni providur sa sjedištem u Zadru, bila je pak podijeljena na četiri okruga (Zadar, Šibenik, Split i Makarska) s devetnaest kotareva ili kantona. Kao posebna upravna jedinica, nakon ukidanja Dubrovačke Republike 1808., bio je ustrojen Dubrovnik.

Na tim su područjima francuske vlasti vrlo brzo započele s reorganizacijom sudstva i uprave čija se objedinjenost protivila doktrini stroge podjele vlasti. Tako se sudska organizacija u Istri nakon preustroja sastojala od mirovnih sudova u sjedištima kotareva te Građanskog i kaznenog sudbenog stola u Koprju pri kojemu je kao posebno odjeljenje djelovao Trgovački sud. U Dalmaciji su također djelovali mirovni sudovi u kotarevima, okružni prvostupanjski sudovi u Zadru i Splitu s posebnim odjeljenjima kao trgovačkim sudovima i Prizivni sud u Zadru. Na dubrovačkom su području osnovani mirovni sudovi te okružni prvostupanjski sud u Dubrovniku. Za sva je područja najviši sud bio Kasacijski sud u Milanu. Mirovni sudovi bili su nadležni za suđenje u imovinskim sporovima niže vrijednosti (do 150 fiorina u Istri i Dalmaciji odnosno 260 pjastru u Dubrovniku) te sporove o poljskim štetama, međama, o smetanju posjeda kao i za kažnjiva djela za koja je bila zapriječena kazna do 15 dana zatvora. Za ostala kaznena djela bio je obavezan istražni postupak, a za suđenje su bili nadležni koparski Građanski i kazneni sud, odnosno okružni sudovi Zadra, Splita i Dubrovnika. Ti su sudovi kao prvostupanjski sudovi sudili u svim ostalim građanskopravnim predmetima te u kaznenim postupcima, a kao drugostupanjski sudovi u prizivu protiv presuda mirovnih sudova. Prizivni sud u Zadru sudio je kao prvostupanjski sud u sporovima iznad 2000 fiorina, odnosno za teška kaznena djela, a kao drugostupanjski sud protiv presuda nižih sudova.

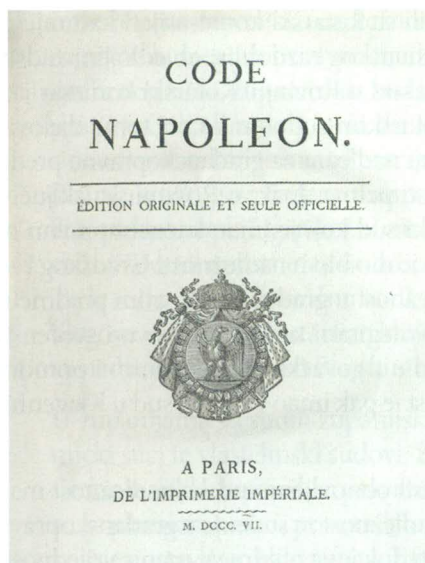
Nakon što su mirom u Schönbrunnu 1809. Francuskoj pripali i Habsburška Istra, Gorica, Gradiška, Kranjska i zapadna Koruška te hrvatski krajevi južno od Save (uključujući i Rijeku) Francuzi su ustrojili Ilirske pokrajine. Njih je činilo sedam pokrajina podijeljenih na okruge i to Koruška, Kranjska, Istra (Gorica, Kopar, Rovinj i Trst), Dalmacija (Zadar, Split, Šibenik, Makarska i Hvar), Dubrovnik (Dubrovnik, Kotor i Korčula), Građanska Hrvatska (Karlovac, Rijeka i Senj) te

Code civil

Usvojen 1804. kao *Code civil des Français*, ponovno objavljen 1807. kao *Code Napoléon*, prihvaća načelo jednakosti svih građana, slobodu privatnog vlasništva, načelo slobode ugovaranja i slobode nasljeđivanja. Svrha mu je bila promjena postojećeg društvenog i pravnog poretka u Francuskoj te u područjima priključenim Napoleonovu carstvu. Na hrvatskim prostorima zbog kratkotrajne francuske uprave te duboko ukorijenjenog feudalizma načela *Građanskog zakonika* za vrijeme njegove primjene nisu ozbiljnije zaživjela.

(Izvor ilustracije: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Code_civil_des_Fran%C3%A7ais.jpg, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Code_Napol%C3%A9on.jpg, http://expocijas.univ-paris1.fr/Bicentenaire/images/scan/cle50_couv3.jpg, zadnji put provjeravano 28. lipnja 2016)

Vojna Hrvatska (Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska i dvije Banske regimente) sa sjedištem u Ljubljani.¹

Na novostečenim područjima osnovani su mirovni sudovi i prvostupanjski okružni sudovi u Rovinju (za područje Istre), Karlovcu i Rijeci (za područje Građanske Hrvatske) te Kotoru. Presude okružnih sudova u Istri i Građanskoj Hrvatskoj osporavale su se pred novoosnovanim Prizivnim sudom u Ljubljani, dok je za dubrovački i kotorski okružni sud bio nadležan novi Prizivni sud u Dubrovniku. Zadarski Prizivni sud i dalje je bio nadležan za područje Dalmacije (do Neretve). Novi trgovački sudovi osnovani su u Rijeci i Dubrovniku dok je trgovački sud iz Kopra premješten u Trst. U Vojnoj je Hrvatskoj pak zadržan zatečeni ustroj sudstva.

Francuske su vlasti među prvim reformama poduzele odvajanje uprave od sudstva, ali je u stvarnosti to realizirano tek 1812. i 1813. Uz francuske zakone moglo se koristiti i austrijsko pravo (uvedeno za prve austrijske uprave), mletački te dubrovački propisi uz obvezu njihove prilagodbe francuskim propisima kada je to bilo moguće, odnosno uz obvezu provođenja jednakosti svih pred zakonom. Najznačajniji francuski propis koji je stupio na snagu bio je *Građanski zakonik* (*Code civil*) preveden na talijanski, ali je vrlo upitno u kojoj su ga mjeri u praksi primjenjivali suci neupućeni u njegov sustav i načela. Francuski su instituti uvelike bili protivni postojećem društvenom i pravnom poretku na hrvatskim područjima što je naročito bilo vidljivo u slučaju građanskog braka i individualnog vlasništva. Svi francuski zakoni trebali su u Ilirskim pokrajinama stupiti na snagu 1. siječnja 1812., ali do toga nije došlo, a uskoro je došao kraj i francuskoj vlasti.

Nakon protezanja austrijske vlasti na prijašnja francuska područja preustrojene su francuske institucije. Godine 1825. osnovano je Istarsko okružje koje je obuhvaćalo cijelu Istru od Poreča do Kastva i od Kopra do Lošinja, a sjedište je bilo u Pazinu. Rijeka je pak 1822. priključena Banskoj Hrvatskoj, a još prije toga područja Dalmacije, Dubrovnika i Boke kotorske objedinjena su u Kraljevinu Dalmaciju kao zasebnu pokrajinu s namjesnikom (gubernatorom) u Zadru.

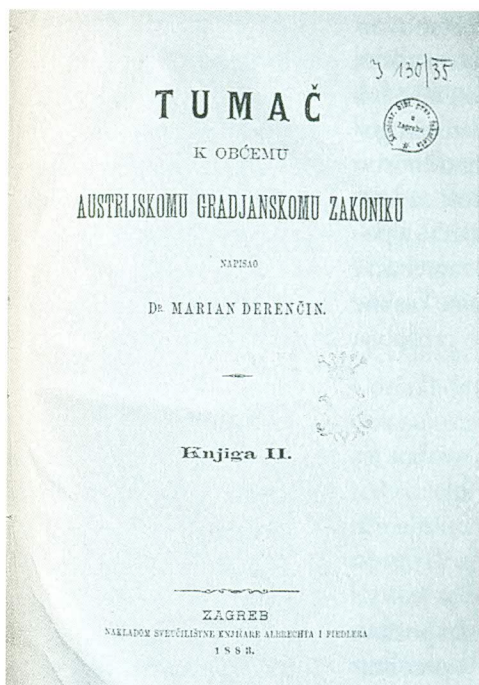
¹ *Napoléon i Kraljevina Ilirija ili Naredba o ustrojenju Ilirije. Décret sur l'organisation de l'Illyrie. Historički spomen*, Zagreb 1850., 9–22.

Sudski ustroj Istarskog okružja činili su kotarski komesarijati kao mješovita tijela vlasti u kojima su, za razliku od francuskog razdoblja, objedinjeni sudstvo i uprava, a osnovan je Gradski i zemaljski sud u Rovinju. Kotarski komesarijati su se pri vršenju sudske funkcije nazivali kotarskim sudovima i pri tome djelovali kao prvostupanjska sudska instanca. Bili su nadležni za građanskopravne predmete te za provođenje istraga u kaznenim postupcima. Ipak, u Rovinju je isključivu sudsku nadležnost imao Gradski i zemaljski sud koji je imao kaznenopravnu nadležnost za područje skoro cijele Istre (manji je dio bio u nadležnosti Gradskog i zemaljskog suda u Trstu), prvostupanjsku nadležnost u građanskopravnim predmetima za rovinjski kotar, a djelovao je i kao privilegirani sud za plemstvo i svećenstvo većine istarskih kotareva. Ujedno je sudio i u trgovačkim, mjenbenim i pomorskim sporovima. Drugostupanjsku nadležnost je pak imao Prizivni sud u Klagenfurtu dok je najviši sud bio Vrhovni sud u Beču.

U Rijeci je povratkom austrijske vlasti obnovljena sudska nadležnost magistrata za istrage u kaznenim postupcima te nadležnost za suđenje u građanskopravnim predmetima vrijednosti veće od 60 forinti dok je za predmete manje vrijednosti bio nadležan Pretorilni sud. Građanski sud drugog stupnja odnosno prvostupanjsko kazneno sudište bio je Poglavarski sudbeni stol. Riječki magistrat je od 1836. djelovao isključivo kao upravno tijelo izgubivši trajno sudske ovlasti, dok novo sudsko tijelo djeluje pod imenom Gradsko-kotarski sud. Nakon vraćanja Rijeke u sastav Banske Hrvatske viši sud je bio Banski stol u Zagrebu odnosno Stol sedmorice. U gradu je još djelovalo Trgovačko-mjenbeno sudište te Pomorski konzulat s nadležnošću u trgovačko-mjenbenim odnosno pomorskim predmetima.

Na području Kraljevine Dalmacije organizacija sudstva okončana je 1820. godine. Činili su je Prizivni sud u Zadru, zatim okružni zborni sudovi u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru te kotarski sudovi koji su se ovisno o veličini područja pojedinog kotara i broja stanovnika ubrajali u sudove prvog, drugog i trećeg reda. Okružni sudovi bili su nadležni za rješavanje građanskopravnih predmeta na području mjesta i kotara svojeg sjedišta dok je njihova kaznenopravna nadležnost obuhvaćala i kotareve u sudskom okrugu. Kotarski sudovi, u kojima su uprava i sudstvo bili objedinjeni, rješavali su građanskopravne predmete i provodili istragu u kaznenim postupcima koji su se rješavali pred okružnim sudom. Dio sudskog ustroja činili su i serdari koji su vršili i sudske funkcije u sporovima vrijednosti do 5 fiorina. Pred sudovima su svi građani, neovisno o staleškoj pripadnosti (uz izuzetak vojnih osoba), bili jednaki. Od 1827. protiv odluka zadarskoga Prizivnog suda mogla se uložiti revizija Vrhovnom sudu u Beču. Tijekom druge austrijske uprave u pravni sustav Istre i Dalmacije postupno se uvodilo austrijsko građansko i kazneno zakonodavstvo pa su tako npr. uvedeni *Opći građanski zakonik*, *Kazneni postupnik* te *Građanski parnični postupnik* kojim je kao službeni jezik sudova Istre i Dalmacije propisan talijanski jezik.

Za razliku od brojnih promjena kojima je bilo zahvaćeno sudstvo na području Istre i Dalmacije, u Hrvatskoj i Slavoniji funkcionirao je sudski ustroj čije su osnove, osim za gradove, bile definirane još reformom 1723. godine. Hrvatska i Slavonija je tako imala vlastitu sudbenu strukturu koju su obilježavali feudalna društvena osnova, municipalna priroda nižih sudova, objedinjenost sudstva i uprave kao i niska stručnost i samovolja slabo plaćenih sudaca te u javnosti rašireno uvjerenje o njihovoj korumpiranosti. Najviši sud sa sjedištem u Hrvatskoj i Slavoniji bio je Banski stol u Zagrebu kojem je predsjedao ban odnosno, u slučaju njegove odsutnosti, podban, a činili su ga članovi iz reda višeg i nižeg plemstva koje je imenovao kralj. Banski stol

Naslovnica *Tumača k obćemu austrijskomu građanskomu zakoniku*, autora Marijana Derencina, Zagreb 1883. (Knjižnica Pravnog fakulteta u Zagrebu)

Austrijski *Opći građanski zakonik* (1811) je posebnim patentima uveden u hrvatske krajeve te je stupio na snagu 1812. u Vojnoj krajini, 1815. u Istri, 1816. u Dalmaciji te 1853. u Hrvatskoj i Slavoniji. Tijekom Prvoga svjetskog rata noveliran je tri puta i kao takav je vrijedio u Istri i Dalmaciji, dok je u Hrvatskoj i Slavoniji važio izvorni, nenovelirani, tekst zakonika. *Opći građanski zakonik* ostao je dijelom hrvatskog pravnog sustava do 1946. godine.

imao je prvostupanjsku nadležnost u važnijim predmetima, ali je značajnija bila njegova prizivna nadležnost protiv presuda Zemaljskoga sudbenog stola, županijskih, rudarskih i drugih nižih sudova. Prizive protiv odluka Banskog stola do 1807. rješavao je Kraljevski sudbeni stol u Požunu koji je imao kasacijsku (ukidnu) nadležnost za presude kojima je bilo povrijeđeno pravo, a od tada je takvu nadležnost imao Stol sedmorice u Ugarskoj. Zemaljski sudbeni stol u Zagrebu bio je sud niže sudbenosti i jedan od četiri distriktualna suda u Ugarskoj. Taj je sud preuzeo parničnu nadležnost prijašnjeg suda protonotara, a njegove je članove postavljao kralj. Djelovao je do 1850. kad je njegove nadležnosti preuzeo Banski stol.

U županijama su sudili županijski sudbeni stol, sud podžupana, plemićki suci te vlastelinski sudovi. Županijskom sudbenom stolu predsjedao je veliki župan ili, u pravilu, jedan od dvojice podžupana. Činili su ga plemićki sudac i prisežnik te bilježnik i više počasnih prisjednika koje je postavljao veliki župan. Taj je sud imao prvostupanjsku nadležnost u građanskopravnim predmetima i kaznenim postupcima te prizivnu nadležnost protiv presuda podžupana, plemićkog suca, sudova privilegiranih trgovišta i vlastelinskih sudova. Podžupanovom sudu predsjedao je jedan od podžupana, a članovi su bili plemićki sudac i neodređeni broj prisežnika. Sudio je u osobnim sporovima između

plemića i slobodnjaka županije te u važnijim zemljišnim sporovima. Plemićki sudac sudio je na području svojeg kotara plemićima i slobodnjacima, uvijek uz barem jednog prisežnika, a nadležnost mu je obuhvaćala osobne i stvarnopravne sporove. Vlastelinski sud bio je nadležan za sporove podanika na vlastelinstvu s vlastelinom ili međusobno te u slučaju tužbe osobe izvan vlastelinstva, a kaznenopravnu nadležnost vršio je ako je vlastelin od vladara dobio *ius gladii*. Predsjednika vlastelinskog suda postavljao je vlastelin iz redova prisjednika županijskoga sudbenog stola, a članovi suda bili su dvojica nepristranih prisjednika koji su poznavali pravo te plemićki sudac i njegov prisežnik. U urbarskim je sporovima prizive protiv odluka tog suda rješavao županijski sudbeni stol, a u trećem stupnju Ugarsko namjesničko vijeće.

U slobodnim kraljevskim gradovima sudbenost je vršilo gradsko poglavarstvo ili pak posebni sud, a njihova je nadležnost obuhvaćala građanskopravne predmete i kaznena djela. Prizivi protiv presuda u građanskim stvarima upućivani su Tavernikalnom sudu ili Sudu personala u Ugarskoj, a u kaznenim stvarima Kraljevskom sudbenom stolu. Sličnu nadležnost imali su sudovi u privilegiranim trgovištima, ali se kod njih priziv izjavljivao županijskom sudbenom stolu.

Specijaliziranu sudsku nadležnost imali su mjenbeni sud u Karlovcu, duhovni (crkveni) sudovi koji su bili nadležni za bračne sporove i sporove o formi oporuke, rudarski sud u Radoboju te kameralni uredi (u pogledu mitničkih poslova). Tužilačku službu vršili su Ravnateljstvo kraljevih parnica, magistratualni fiskali u županijama, slobodnim i kraljevskim gradovima, predijalnim stolicama i slobodnom kotaru Turopolje.

Kao i u Hrvatskoj i Slavoniji i u Vojnoj krajini još od reformskih zahvata sredinom 18. stoljeća sudski ustroj nije se značajnije mijenjao. Kao prvostupanjski sudovi s građanskom i kaznenom nadležnošću djelovali su delegirani sud kao poseban odjel pri generalkomandi, nadležan za časnike s višim činom od potpukovnika i neke

druge kategorije stanovništva, te pukovnijski sud s jurisdikcijom za sve stanovnike i vojne osobe pukovnije do čina potpukovnika. U komunitetima su pak sudsku vlast provodili sudovi u sklopu gradskih magistrata i to za stanovnike koji nisu bili u nadležnosti delegiranog ili pukovnijskog suda. Nakon manjih izmjena kao drugostupanjski sudovi za sve građanske i kaznene predmete sudili su Prizivni odnosno Zemaljski krajiški sud u Zagrebu te u Petrovaradinu. Vrhovnu nadležnost za krajiško područje do 1848. imao je Pravni odjel Dvorskoga ratnog vijeća u Beču, a potom Vrhovni vojni sud. Pri svakom sudu vršila se i trgovačka sudbenost, zagrebački Vojni sud djelovao je kao rudarski sud dok je sjedište Pomorskog suda Vojne krajine od 1864. bilo u Senju. Ovakav sudski ustroj Vojna krajina će zadržati do razdoblja 1871–1873. kada će biti provedene značajne upravne i sudske reforme.

Sudstvo od 1849. do 1868.

Dok su temelji modernog sudstva u obalnim krajevima današnje Hrvatske postavljeni do 1849., hrvatsko-slavonsko sudstvo se tek u razdoblju nakon 1849. preobražava od feudalnog u racionalno i moderno sudstvo premda taj razvoj nije imao linearni uzlazni smjer. Godine 1848. nije došlo do značajnijih promjena u sudstvu. Iako se u *Zahtijevanjima naroda* tražilo uvođenje jednakosti pred sudom bez obzira na stalež i vjeru, javnost i usmenost sudskog postupka, uvođenje porotne sudbenosti te odgovornost sudaca, tek će prvi od tih zahtjeva biti ispunjen u stvarnosti. Hrvatski sabor je 1848. u članku 27 ukinuo ovisnost »podajnikah (kmetah) kano i čitavih občinah od dosadašnje oblasti vlastelinske (gospodske, spajinske)« sukladno čemu su ukinuti vlastelinski sudovi čiju su nadležnost preuzeli županijski sudbeni stolovi. No, to provizorno uređenje urodilo je kaosom koji će se početi uklanjati radikalnom reformom pravosuđa koju je Bečki dvor proveo u cijeloj Monarhiji.

Već je oktroirani *Ožujski ustav* iz 1849. proglasio podržavljenje pravosuđa, ukidanje patrimonijalnog sudstva, načelo odvojenosti sudstva i uprave te predvidio uvođenje porote i državnog odvjetništva. Utvrđena je i jedinstvena struktura sudstva u Austrijskom Carstvu koju su činili jedan vrhovni (kasacijski) sud u Beču, po jedan viši zemaljski sud u svakoj krunovini te zemaljski i kotarski sudovi.

Reformom sudstva u Hrvatskoj i Slavoniji osnovani su kotarski sudovi, zemaljski sudovi pod nazivom županijski sudovi te Banski stol kao viši zemaljski sud. Time je ukinuto municipalno sudstvo jer su novi sudovi bili posve izmaknuti od županijskih struktura i uklopljeni u državni sustav vlasti te odvojeni od uprave. Suce je u propisanom postupku postavljao kralj, njihove plaće bile su uređene državnim propisom i isplaćivane iz državnog proračuna. Novost je bila i uspostavljanje državnog odvjetništva kao dijela pravosudnog sustava (a ne uprave), ali kao samostalne i od suda odvojene ustanove ustrojene po načelu hijerarhijske subordinacije nižih prema višim organima. Tako su za poslove državnog odvjetništva pri Banskom stolu postavljeni generalni prokurator i njegov zamjenik, kod zemaljskih sudova državni odvjetnici sa zamjenicima, a kod kotarskih zbornih sudova njihovi zamjenici. Uredbom bana Josipa Jelačića iz 1849. po uzoru na stroge austrijske zakone zakratko je bila uvedena i porotna sudbenost u kaznenim postupcima zbog tiskovnih delikata, ali je ona ukinuta već u veljači 1850. godine.

Reforma sudstva provedena temeljem *Ožujskog ustava* za Istru i Dalmaciju značila je odvajanje sudstva i uprave na prvom stupnju nakon čega su kotarski sudovi nadalje djelovali s isključivom sudskom nadležnošću. U Istri su osim toga kao kotarski kolegijalni sudovi prvog reda s kaznenopravnom nadležnošću djelovali kotarski sudovi u Pazinu i Cresu, odnosno sud u Rovinju koji je djelovao i kao zemaljski sud za sve istarske kotareve osim Kopra, Pirana, Voloskog i Podgrada koji su bili u nadležnosti Zemaljskog suda u Trstu. Zemaljski sudovi obavljali su i poslove trgovačke te pomorske sudbenosti. Sud najvišeg stupnja na razini krunovine bio je Viši zemaljski sud u Trstu.

U Dalmaciji su kotarski sudovi u Kninu, Šibeniku, Sinju, Makarskoj, Hvaru i Korčuli djelovali kao kotarski sudovi prvog reda s kaznenopravnom nadležnošću dok su ostali kotarski sudovi (nadležni za građanskopravne predmete) imali položaj sudova drugog odnosno trećeg reda. Kaznenopravnu nadležnost sudovi prvog reda dijelili su s okružnim sudovima Zadra, Splita, Dubrovnika i Kotora. Okružni tj. zemaljski sudovi također su bili podijeljeni u sudove prvog reda (Zadar i Split) odnosno drugog reda (Dubrovnik i Kotor), s tim da potonji nisu imali prizivnu nadležnost za što je bio nadležan okružni sud u Splitu. Najviši sud i dalje je bio Prizivni sud u Zadru kao viši zemaljski sud. Za razliku od Istre u kojoj je uvedena porotna sudbenost kao opći institut, za Dalmaciju je zakonodavac mogućnost uvođenja porote ostavio za neka buduća vremena pravdajući je slabom razinom obrazovanja dalmatinskog stanovništva.²

Osnovana su državna odvjetništva kao samostalne ustanove pa je tako za Istru glavni državni odvjetnik bio pri Višem zemaljskom sudu u Trstu, a za Dalmaciju pri Prizivnom sudu u Zadru, dok su državni odvjetnici sa zamjenicima djelovali pri zemaljskim sudovima u Rovinju, odnosno Zadru i Splitu.

Zbog velikih problema u provedbi, uvođenje novog ustroja sudstva zastalo je 1851., a ubrzo je potom s uvođenjem apsolutizma 1852. postavljen novi okvir. *Silvestarskim patentom* iz 1851. potvrđena je odvojenost uprave i sudstva, ali samo na drugom i trećem stupnju kod zbornih sudova dok su uprava i sudstvo objedinjeni u prvostupanjskim kotarskim uredima. *Silvestarskim patentom* ukinuta je i porota, a suci su izgubili jamstva neovisnosti jer su izjednačeni s činovnicima te nisu uživali posebnu zaštitu svojeg položaja.

U Istri su tada osnovani mješoviti kotarski uredi (tzv. *preture politico-juridice*) koji su u prvom stupnju obnašali sudske i upravne funkcije. Unutar pravosudnih funkcija kotarski uredi su bili nadležni za rješavanje građanskopravnih predmeta, vodili su prvostupanjске prekršajne postupke u predmetima manje vrijednosti te provodili istražne postupke u kaznenim postupcima za koje je bio nadležan Okružni sud u Rovinju. U Rovinju je djelovao i gradskodelegirani sud koji je u gradu i okolici sa spomenutim okružnim sudom obnašao isključivu sudsku funkciju. Okružni je sud istodobno bio i trgovački sud. Pomorsku sudbenost obnašao je sud u Trstu, dok su rudarski predmeti bili u nadležnosti Zemaljskog suda u Ljubljani koji je tada sudio kao Rudarski sud. U Dalmaciji su ovom reformom u sjedištima okruga odnosno okružnih zbornih sudova osnovani gradski sudovi (tzv. *gradske preture* odnosno *preture urbane*) kao kotarski sudovi za grad i kotar okružnog sjedišta, nadležni za

² Cesarska naredba od 17. Sèrpnja 1850, kojom se ustanovljuje uredjenje sudovah za Dalmaciju, *Sveobći dèržavo-zakonski i vladni list za Carevinu Austriansku*, kom. CIII, 1850, br. 313.

građanskopravne predmete i suđenje za kaznena djela, dok su okružni zborni sudovi dobili isključivu nadležnost u trgovačkim, pomorskim i rudarskim poslovima. Prije postojeći kotarski sudovi sada djeluju kao mješovite preture odnosno mješoviti kotarski uredi u kojima su sjedinjeni uprava i sudstvo.³

U Hrvatskoj i Slavoniji osnovano je pet okružja kojima je ostavljen naziv županija, a u njima gradski i vanjski (izvangradski) kotarevi. U kotarevima su mješoviti kotarski uredi obavljali sudske i upravne poslove to jest u njima su bili spojeni sudstvo i uprava dok su u četiri najveća grada (Zagreb, Osijek, Varaždin, Rijeka) gradskodelegirani kotarski sudovi vršili isključivo sudsku funkciju. Prizivnu nadležnost imali su Zemaljski sud u Zagrebu (za grad Zagreb i kotareve Zagrebačke županije) i županijski sudovi u Varaždinu, Rijeci i Osijeku koji su prvostupanjsku nadležnost dijelili s tamošnjim gradskodelegiranim sudovima. Banski stol u Zagrebu i Vrhovni sud u Beču zadržali su dotadašnji položaj. Još 1852. Vrhovni sud u Beču propisao je da se već u prvostupanjskom postupku spisi moraju voditi na njemačkom. U trgovačkim predmetima sudili su Zemaljski sud u Zagrebu te županijski sudovi u Varaždinu, Rijeci i Osijeku, pomorsku sudbenost vršio je županijski sud u Rijeci, a rudarsku sudbenost sudovi u Zagrebu i Osijeku. Sudstvo je bilo objedinjeno s upravom ne samo u mješovitim kotarskim uredima već i u Banskom stolu kojem je predsjednik po službenoj dužnosti ostao ban premda je tu funkciju stvarno vršio potpredsjednik Banskog stola kojeg je imenovao car. Ustroj i poslovanje sudova uredio je austrijski *Zakon o unutarnjoj uredbi i poslovnom redu vlasti sudbenih iz 1853.*, koji je u Hrvatsku i Slavoniju uveden 1854., a suce je tretirao kao državne činovnike. Taj je zakon osigurao utjecaj tijela izvršne vlasti na sudstvo, a naglasak je stavio na stegu, a ne neovisnost sudaca. Državni odvjetnici, do tada odvojeni od suda, novom su regulativom ušli u sastav suda s položajem vijećnika.

Urbarski sudovi koji su rješavali sporove oko vlasništva nad zemljom između bivše vlastele i njihovih nekadašnjih podložnika djelovali su od 1858. do 1862. godine. Postojali su prvostupanjski urbarski sudovi, Viši urbarski sud u Zagrebu te Vrhovni urbarski sud u Beču. Ti su sudovi ukinuti 1862. kada su nadležnosti prvostupanjskih urbarskih sudova povjerene županijskim sudbenim stolovima dok je poslove višeg urbarskog suda u Zagrebu preuzeo Banski stol, a poslove Vrhovnog urbarskog suda Stol sedmorice u Zagrebu.

Vrlo je značajno bilo uvođenje *Odvjetničkog reda* u Bansku Hrvatsku 1853. čime su uklonjeni često posve nestručni feudalni »fiškali« te uvedeno moderno i stručno odvjetništvo. Ipak, taj propis nije jamčio strukovnu autonomiju odvjetničke profesije, već je organizaciju odvjetništva i unutarnji strukovni i stegovni red posve stavljao u ruke državne vlasti. Stoga će taj *Odvjetnički red* ubrzo postati zastarjelim, ali unatoč ozbiljnom pokušaju donošenja novog odvjetničkog reda 1875., taj propis neće biti zamijenjen ni do raspada države 1918. Ipak, odvjetništvo u Hrvatskoj i Slavoniji doživjelo je solidan razvoj. Takav razvoj nije u cijelosti slijedilo i javno bilježništvo koje je u Hrvatsku i Slavoniju uvedeno 1859. protezanjem austrijskog *Bilježničkog reda* iz 1855. godine. Iako će prvotni broj od 15 bilježničkih mjesta predviđenih za područje Hrvatske i Slavonije postupno biti znatno povećan, u pravnoj struci i društvenom životu javni bilježnici nisu ostvarili onu ulogu koju su imali odvjetnici. Tome

³ Razpis ministra pravosudja od 11. Listopada 1852. kojim se do obćeg znanja dostavlja ustrojstvo sbornih sudbenih vlastih za Dalmaciju, *Sveobći državno-zakonski i vladni list za Carevinu Austrijsku*, kom. LXIV, 1852, br. 210.

je zacijelo pridonijela i činjenica da, za razliku od odvjetničkih, nisu bile osnovane javnobilježničke komore.

Drugačije je bilo s javnim bilježništvom na području Istre i Dalmacije gdje je ono imalo veliko značenje još u srednjem vijeku. Moderno javno bilježništvo uređeno je još za francuske uprave jer se *Pravilnik o bilježništvu* (1806) izrađen za Kraljevinu Italiju primjenjivao u Istri dok je za Dalmaciju sastavljen novi propis istog naziva (1807). Austrijske vlasti su za Dalmaciju 1827. usvojile novi privremeni *Pravilnik za bilježnike*, dok je u Istri 1850. stupio na snagu prvi moderni austrijski *Bilježnički red* koji je ubrzo zamijenjen *Bilježničkim redom* iz 1855., a taj *Bilježničkim redom* iz 1871. koji je vrijedio na cijelom austrijskom području. Odvjetništvo u Istri i Dalmaciji bilo je pak uređeno provizornim odvjetničkim redom iz 1849. koji je zamijenjen *Odvjetničkim redom* iz 1868. koji je jamčio autonomiju odvjetništva pa se upis u imenik odvjetnika vršio bez odobrenja državne vlasti.

Okončanje apsolutizma u Hrvatskoj i Slavoniji 1860. i 1861. pratili su zahtjevi u Saboru i županijama da se uklone kraljevi (državni) sudovi uvedeni neustavnim putem te ponovno uvede municipalno sudstvo sada spregnuto s modernim načelima. No do toga nije došlo prvenstveno zbog protivljenja Dvora. Tako su razdoblje pseudoustavnosti i apsolutizma u Hrvatskoj i Slavoniji obilježile temeljne reforme pravosuđa kojima je uklonjeno arhaično municipalno sudstvo i uvedena moderna i racionalna organizacija sudstva primjerenija društvenim promjenama koje su se odvijale. Takav će ustroj ostati osnovom sudstva na hrvatsko-slavonskom području ne samo do 1918. nego i kasnije.

Integralni dio tog sustava od 1862. bit će i Stol sedmorice u Zagrebu kojeg je osnovao vladar uz zalaganje Ivana Mažuranića i protivljenje ugarskog ministra pri Dvoru. Time je Hrvatska i Slavonija dobila svoj vrhovni sud i posve zaokružen sudbeni sustav. Stol sedmorice sudio je u kaznenim predmetima u vijeću od sedam sudaca, a u građanskim predmetima u vijećima od pet odnosno tri suca. Predsjednik Stola sedmorice po položaju je bio ban, mada je sve poslove stvarno vodio tajnik Stola sedmorice koji je sudjelovao i u suđenju. Ban će prestati biti predsjednik Stola sedmorice tek 1874. u sklopu sustavnog odvajanja sudstva i uprave, a ustroj i nadležnost Stola sedmorice bit će konačno uređeni 1893. Značajnim će se pokazati i uvođenje mjesnog (općinskog) suda koji je osnovan uredbom ministara uprave i pravosuđa u svibnju 1860., sastavljen od laika i s nadležnošću za suđenje u imovinskim sporovima male vrijednosti. Iako je taj sud u Hrvatsku i Slavoniju, koja nije imala razvijenu tradiciju lokalnog suda laika, prenijet iz Austrije, u daljem će se razvoju pokazati kao uspješan pravni transplantat.

Sudstvo od 1868. do 1918.

Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. uvedeno je dualističko uređenje kojim je Monarhija dobila organizaciju vlasti koja se zadržala sve do njezina raspada 1918. godine. Tom su Nagodbom hrvatske zemlje ostale razjedinjene, a položaj Hrvatske i Slavonije u ugarskom dijelu ubrzo je uređen Hrvatsko-ugarskom nagodbom.

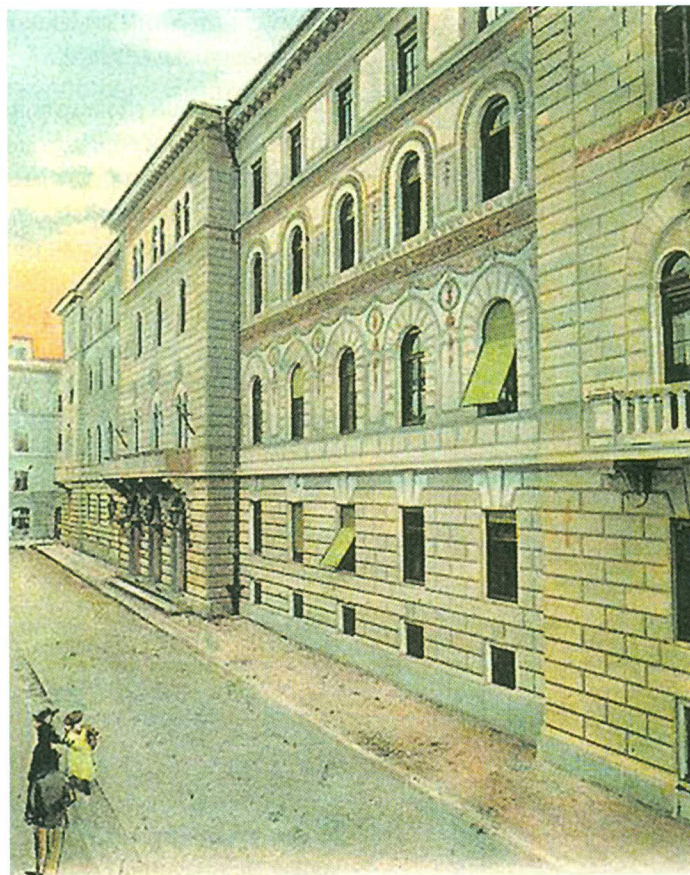
Austrijskim *Prosinačkim zakonima* iz 1867., naročito *Zakonom o sudačkoj vlasti*, postavljeni su temelji za preobrazbu uprave i sudstva u austrijskom dijelu Monarhije.

Tim su zakonom, između ostalog, odvojeni sudstvo i uprava te je zajamčena stalnost i zaštita sudskog položaja. Stoga su mješoviti kotarski uredi zamijenjeni kotarskim poglavarstvima i kotarskim sudovima. U Istri je ostao djelovati gradskodelegirani sud u Rovinju u kojemu je ujedno bilo i sjedište okružnog suda, ali će ono 1917. biti premješteno u Pulu. Ova je organizacija pravosuđa postojala do talijanske okupacije u studenom 1918. U Dalmaciji je do kraja ovog razdoblja još bila uvedena porota, prvo za tiskovne delikte, a potom kao opći institut, te je ukinuta sudska nadležnost serdara. Uz postojeće okružne sudove, bio je ustrojen novi okružni sud u Šibeniku čime je smanjena teritorijalna nadležnost zadarskog Zemaljskoga suda, no drugih značajnijih izmjena više nije bilo.

Drugačija je situacija bila u Hrvatskoj i Slavoniji. Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. postavila je stabilnu institucionalnu osnovu hrvatske autonomije nužnu za reformske zahvate i u području pravosuđa, ali su pravna, politička i financijska ograničenja koja su proizlazila iz Nagodbe bitno ograničila doseg reformi. Nagodbom nije riješeno pitanje Rijeke koje je naknadno uređeno »provizorijem«, koji će na snazi ostati do 1918., a njime je Rijeka neposredno vezana uz Središnju vladu u Budimpešti. U Rijeci je osnovan novi inokosni sud pod imenom Gradski sud Rijeka (ili Kraljevska pretura u Rijeci) podređen također novoosnovanom Kraljevskom sudbenom stolu, a s radom je nastavio mjesni sud osnovan 1860. Ovi su sudovi u teritorijalnom pogledu imali nadležnost nad područjem grada i kotara Rijeke, dok su za ostala područja Riječke županije (koja je, unatoč gubitku Rijeke, zadržala prijašnji naziv) i nadalje bili nadležni hrvatsko-slavonski sudovi.⁴

Za izgradnju modernog sudstva Banske Hrvatske najvažnije je bilo razdoblje uprave bana Ivana Mažuranića (1873–1880) kad je reformi sudstva od samog početka pridavano veliko značenje. Važno je bilo i osnivanje Sveučilišta i Pravnog fakulteta 1874. umjesto prijašnje Pravoslavne akademije što je omogućilo bolju strukovnu osnovu i postavljanje većih zahtjeva pred kandidate za sudačka i odvjetnička zvanja.

Najvažniji je bio *Zakon o sudačkoj vlasti iz 1874.* zasnovan na austrijskom ustavnom zakonu istog naziva iz naprijed spomenutoga *Prosinačkog ustava* 1867. godine. Taj je kratki zakon kroz 13 članaka, uglavnom načelnog sadržaja, unio značajne promjene u dotadašnji sustav. Okosnica zakona bila je proglašenje odvajanja sudstva i uprave na svim razinama uz što su bila vezana i jamstva sudačke neovisnosti i neka druga pitanja položaja sudova i sudačkog poslovanja. U svrhu osiguranja neovisnosti

Palača suda u Zadru, razglednica

Na mjestu gdje se sredinom 19. stoljeća nalazio zatvor, sagrađena je 1904. nova reprezentativna zgrada suda (*Palazzo di giustizia*) zbog čega je srušen niz okolnih gradskih kuća i palača, a ispred zgrade oblikovan manji trg te otvorena nova ulica. Najljepši ukras zgrade njezin je središnji ulazni dio s tri velika lučna portala i štukaturom ženske glave – personifikacije mudrosti i pravde u liku Atene.

(Izvor ilustracije: http://www.zadar.travel/images/original/Sudska_palaca_Zadar_01_1288362096.jpg, zadnji put provjeravano 28. lipnja 2016)

⁴ Naredba kralj. ugarskoga ministra predsjednika, kralj. ugar. Ministra pravosuđa i Bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ob ustrojenju kr. riečkog sudišta i o privremenom uređenju njegove nadležnosti, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, god. 1871., komad XXIV., br. 70.

Zgrada Sveučilišta i Pravnog fakulteta u Zagrebu

U zgradu dovršenu 1859., nakon Zemaljske bolnice i tvornice duhana, 1882. smjestilo se Sveučilište u Zagrebu (osnovano 1874) s Mudroslovnim i Pravnim fakultetom te Sveučilišnom knjižnicom i čitaonicom. Danas se zgradom koriste Rektorat Sveučilišta i Pravni fakultet kao najstarija ustanova pravne naobrazbe u ovom dijelu Europe s neprekinitim djelovanjem od osnutka 1776. godine.

(Izvor ilustracije: <http://www.unizg.hr/nc/vijest/article/140-godina-od-utemeljenja-modernoga-sveucilista/>, zadnji put provjeravano 6. lipnja 2016)

sudstva zakon je propisao da se isključivo zakonom uređuju pitanja ustroja sudstva i unutarnjeg poslovanja sudova te osnivanje i ukidanje sudova i plaće sudaca. Sudstvo je proglašeno kraljevim to jest državnim, a suce je na doživotni mandat imenovao kralj. Propisana je nespojivost sudačkog zvanja s drugom plaćenom državnom ili općinskom službom te s dužnošću saborskog zastupnika. Zajamčena je stalnost sudačkog položaja jer se otpuštanje ili pomicanje suca s položaja i mjesta ili stavljanje u mirovinu protivno njegovoj volji načelno moglo provesti jedino na temelju presude sudačkog vijeća te u postupku i zbog razloga propisanih zakonom. Zakon je nadalje kao uvjet za položaj suca određivao ispunjenje propisanih kvalifikacija što je u praksi značilo završen pravni fakultet, a što dotada nije bio slučaj. Zakon je dozvolio sudski nadzor podzakonskih akata izvršne vlasti, a isključio je mogućnost da sudovi ispituju ustavnost formalno korektno proglašanih zakona.

Nakon *Zakona o sudačkoj vlasti* 1874. donijeti su i drugi zakoni iz područja pravosuđa kojima je provedeno načelo odvojenosti sudstva i uprave. *Zakon o predsjedništvu Stola sedmorice* ukinuo je dotadašnji banov položaj predsjednika Stola sedmorice po službenoj dužnosti pa je ubuduće predsjednik tog suda biran među samim njegovim sucima.⁵ Donošenje tog zakona bilo je i politički uvjetovano jer je *Zakonom o ustroju pravosuđa u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini* kao jedna od pretpostavki za objedinjavanje hrvatskog i krajiškog sudstva bilo utvrđeno i uspostavljanje neovisnosti najvišega hrvatskog suda od uprave. Tim je zakonom u Vojnoj krajini, prije nego u Banskoj Hrvatskoj, sudska vlast na svim stupnjevima odvojena od upravne te je predviđena nova sudska organizacija koju su činili kotarski sudovi te šest sudbenih stolova u Gospiću, Ogulinu, Petrinji, Novoj Gradiški, Vinkovcima i Zemu

⁵ Zakonom od 10. siječnja 1874. o odgovornosti bana bilo je predviđeno osnivanje Kraljevinskog suda nadležnog za suđenje banu u slučajevima povrede temeljnih zakona i interesa zajednice (radilo se o posebnom sudu koji nije bio dio sudbenog sustava). Predsjednik Kraljevinskog suda trebao je po službenoj dužnosti biti predsjednik Stola sedmorice. Tako bi, da nije ukinuto banovo predsjedanje Stolum sedmorice, ban dospio u položaj predsjednika suda nadležnog za suđenje njemu samom.

s prvostupanjskom nadležnošću za građanskopravne predmete i kaznena djela. Kao viši sudovi za krajiško područje osnovan je Krajiški odsjek Banskog stola odnosno Krajiški odsjek Stola sedmorice.

Za provedbu načela odvojenosti sudstva i uprave vrlo je značajan bio *Zakon o stegovnom* («karnostnom») postupku protiv sudaca, njihovom premještanju i umirovljenju protiv njihove volje. Taj je zakon uspostavio jamstva stalnosti sudačkog položaja i načelno onemogućio premještanje i umirovljenje sudaca protiv njihove volje, utvrdio stegovne povrede sudačke dužnosti i sankcije te propisao stegovni postupak koji je u osnovi predan u ruke samih sudaca. Državni su odvjetnici dobili status prisjednika odgovarajućih sudova (ali bez prava da sudjeluju u suđenju) te su jamstva stalnosti sudačkog položaja protegnuta i na njih, ali uz pridržanu ovlast Zemaljske vlade na njihovo premještanje. Time je omogućen nastavak dotadašnje prakse da suci prelaze u državne odvjetnike i potom se opet vraćaju u suce, važne zbog nedostatka kvalitetnoga državnoodvjetničkog osoblja.

Međutim, većina saborskih zastupnika usprotivila se vladinoj namjeri da među redovne sudove uključi mjesne sudove i na njih protegne načelo odvojenosti sudstva i uprave smatrajući da je vrijedeće rješenje fleksibilnog i autoritativnog suđenja u mjesnim sudovima u praksi postiglo dobre rezultate. Kompromisnim su rješenjem sudstvo i uprava ostali objedinjeni u mjesnim sudovima dok je država dobila nadzorne ovlasti nad njihovim radom. Time je osigurana lakša dostupnost sudske zaštite siromašnom hrvatskom stanovništvu i izbjegnuto dodatno opterećenje redovnih sudova. Kompromis između Vlade i zastupnika predstavljao je i *Zakon o kaznenom postupku* (ZKP) iz 1875. koji je zamijenio represivni austrijski *Kazneno-postupovni red* iz 1853. Novi je zakon (osim u svezi porotnog suđenja) donesen po uzoru na austrijski *Zakon o kaznenom postupku* iz 1873., a njime je osigurana veća racionalnost kaznenog postupka i veća prava optuženika, napose glede određivanja pritvora. Za razliku od austrijskog modela hrvatski ZKP nije uređio i porotno suđenje pa je ono bilo uređeno posebnim zakonima (*Zakon o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima* i *Zakon o sastavljanju porotničkih imenika*). Porotno je suđenje u Hrvatskoj i Slavoniji bilo ograničeno samo na teže oblike delikata počinjenih putem tiska dok je u Austriji obuhvaćalo sva teža kaznena djela. Nadalje, osnovan je samo jedan porotni sud (u Zagrebu) dok je u Austriji i Ugarskoj postojala mreža prvostupanjskih i drugostupanjskih porotnih sudova. Takva se redukcija opravdavala nerazvijenošću obrazovanog sloja stanovništva i izostankom tradicije porotnog suđenja u Hrvatskoj i Slavoniji, ali je važniji bio strah da Središnja vlada u Budimpešti ne blokira cijelu kaznenopravnu reformu kako bi onemogućila neovisnije suđenje za delikte političke naravi. U sklopu kaznenopravne reforme donesen je i *Zakon o uvjetnom otpustu kažnjenika* kojim je uvedena ta mjera »irskog sustava« temeljena na liberalnom shvaćanju o preodgoju umjesto represiji kao svrsi kažnjavanja. Posebnim je zakonom ukinuta i kazna okiavanja, koja je prethodno bila ukinuta i u Vojnoj krajini, kao protivna ljudskom dostojanstvu, a u praksi se nije ni primjenjivala u hrvatskim kaznionicama. *Zakonom o upravi samostalnih zemaljskih kaznionica*, sukladno duhu odvajanja sudstva i uprave,

Ivan Mažuranić

Ivan Mažuranić (1814–1890), političar, pravnik i književnik, zaslužan je za osnivanje Stola sedmorice (1862), dok je kao ban (1873–1880) potaknuo reformsku djelatnost kojom su u Hrvatsku i Slavoniju uvedeni dioba sudstva i uprave te neovisnost sudaca, racionalnija sudbena organizacija, kazneni postupak, moderan penološki sustav i porotno suđenje. Tada je, osim toga, provedena reforma i modernizacija osnovnog školstva, a osnovano je i moderno Sveučilište s Pravnim fakultetom.

(Izvor ilustracije: *Hrvatski Sabor*, Sabor Republike Hrvatske – Nakladni zavod Globus – Školska knjiga, Zagreb 1995)

upravljanje kaznionicama preneseno je s Odjela za unutarnje poslove na Odjel za pravosuđe. *Zakonom o ustrojstvu sudova prve molbe* poduzeta je i ograničena racionalizacija mreže prvostupajskih sudova za čiju su potpuniju provedbu nedostajala sredstva. To je, uz izostanak odgovarajućeg iskustva, bio i glavni razlog vladinog odbijanja ustanovljenja posebnoga trgovačkog sudstva.

Nakon modernizacijskog uzleta u Mažuranićevu razdoblju najvažnije će sudske reforme biti ukinute ili neutralizirane za uprave bana Károlyja Khuen-Héderváryja. Okvir postavljen Mažuranićevim reformama svoju je teorijsku podlogu imao u njemačkim idejama pravne države dok će Khuenove reforme, koje su sudstvo stavljale pod utjecaj izvršne vlasti, narušiti tu koncepciju. Tako je Sabor na vladin prijedlog već 1884. ukinuo jamstva neovisnosti sudstva time što je na tri, a potom na još dvije godine suspendirao načelo stalnosti sudačkog položaja zajamčeno u § 10. *Zakona o vlasti sudačkoj*, dok je u cijelosti ukinut *Zakon o stegovnom postupku protiv sudaca, njihovu premještanju i umirovljenju protiv njihove volje*. Na mjesto ukinutog zakona kao provizorno rješenje vraćen je apsolutistički *Zakon o nutarnjoj uredbi i o poslovnom redu sudbenih vlasti* iz 1853., a za pripadnike državnog odvjetništva propisi iz 1854. Tim je izmjenama Vlada dobila pravo premještanja sudaca i protiv njihove volje te druge mogućnosti uplitanja u sudske poslove. Ta je »provizorna« regulativa tek 1890. zamijenjena *Zakonom o osobnim odnosima, uredovnim dužnostima i stegovnoj odgovornosti pravosudnih činovnika* koji je uvelike preuzeo načela iz ukinutog apsolutističkoga zakona. I prema novom je zakonu ban imao značajne ovlasti u pogledu premještanja sudaca, a suce je zakon, zajedno sa službenicima sudske uprave, tretirao kao »pravosudne činovnike« za koje je vladin predstavnik naglasio obvezu političke lojalnosti i neprihvatljivost njihove pripadnosti oporbi.

Ipak, tim je zakonom posve okončan proces uključivanja sudstva bivšeg vojno-krajiškog područja u jedinstveni hrvatski pravosudni sustav. Taj je proces započeo 1. siječnja 1882. kada su dotadašnji krajiški odsjeci Banskog stola i Stola sedmorice te Državno nadodvjetništvo za područje Vojne krajine pretopljeni u odgovarajuće hrvatske institucije. Potom je zakonom od 3. kolovoza 1884. na jedinstven način uređen ustroj sudova u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji dok je 1886. izvršen novi teritorijalni raspored te osnovano jedanaest sudbenih stolova (već iste godine taj je broj sveden na devet). Tada postavljena teritorijalna organizacija sudstva u Banskoj Hrvatskoj bila je i relativno konačna jer su do 1918. jedine promjene u strukturi sudova bile povećanje broja kotarskih sudova te promjena sjedišta pojedinih sudova. Potpuno okončanje zasebnih krajiških institucija dogodilo se novelom *Zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima* 1890. kojom su na bivše vojno-krajiško područje protegnuti *Zakon o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima* i *Zakon o sastavljanju porotničkih imenika* iz 1874. godine.

Posebni dinamizam u razdoblju Khuenova upravljanja bio je vezan uz porotno suđenje. Pola godine nakon suspendiranja jamstva neovisnosti sudstva *Zakonom od 2. prosinca 1884.* na tri je godine (a potom na još dvije) suspendirano i porotno suđenje. Suspenzija je obrazložena neuspješnošću državnog odvjetništva u procesuiranju čak i nedvojbenih slučajeva pred porotom koja je u pravilu sudila u korist optuženika. Iako je porotno suđenje, karakteristično za engleski pravni sustav, u kontinentalnim europskim zemljama općenito pokazivalo disfunkcionalnosti zbog kojih je postupno napušteno, stvarni je politički cilj te suspenzije bio stavljanje hrvatskog tiska pod politički nadzor Vlade.

Sudjelovanje laika u suđenju, koje je bilo teže kontrolirati negoli suce koji su bili »pravosudni činovnici« izloženi utjecaju Vlade, značajno je umanjeno i uklanjanjem prisjednika-laika iz prekršajnog postupka izmjenama *Zakona o kaznenom postupku* 1888. Iako su te i neke druge izmjene slijedile njemačko, francusko i austrijsko zakonodavstvo, oporba ih je protumačila kao postroživanje kaznenog progona i stvarno proširenje represije protiv novinara koji su najvećim dijelom bili procesuirani u prekršajnim postupcima u kojima je bilo moguće izreći kaznu zatvora do šest mjeseci. No to nisu bile posljednje promjene u porotnom zakonodavstvu. *Zakon o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima* bio je na prijedlog veće skupine zastupnika noveliran i 1897. kao reakcija na oštru polemiku između hrvatskog i srpskog tiska glede podrške Srba Khuenovoj politici koja je u hrvatskom tisku prešla u napade na nagodbeno uređenje. Tom su novelom delikti počinjeni u tisku koji su se progonili po privatnoj tužbi izuzeti iz nadležnosti porotnog suda i dodijeljeni sudbenim stolovima kao redovnim sudovima. Time je i kazneni progon putem privatnih tužbi bio znatno olakšan i stavljen u punu ovisnost od sudaca na koje je Vlada imala utjecaj. No ni to ograničenje porotne sudbenosti, prema mišljenju Vlade, nije bilo dostatno te će do nove suspenzije porotnog suđenja doći 1903. To je bila reakcija na javne nemire i kritičko pisanje tiska kojim su, po ocjeni Vlade, poticane demonstracije zbog čega su porotnici bili izloženi pritisku javnosti. Navedeni je zakon bio posljednji donesen zakon tijekom banovanja Khuen-Héderváryja koje se, nakon Mažuranićeve poticajne modernizacije, pokazalo pogubnim za hrvatsko sudstvo. S Khuenovim je odlaskom uslijedilo postupno vraćanje nekih jamstava neovisnog suđenja. No pogubnost Khuenova nasljeđa neće biti lako prevladati kao ni ograničenja koja su proizlazila iz trajnih vanjskih i unutarnjih odrednica.

Liberalniji smjer u zakonodavstvu iskazao se ubrzo nakon pobjede Hrvatsko-srpske koalicije na izborima 1906. Jedan od prvih poteza nove vlade bilo je vraćanje porotnog suđenja, a 1907. izmjenama *Zakona o kaznenom postupku u tiskovnim poslovima* osnovan je drugi porotni sud u Osijeku, iz porotnog su suđenja uklonjena neka postupovna opterećenja, a uvedena je i mogućnost blažeg izdržavanja kazne za počinitelje tiskovnih delikata. Odrazi liberalnijega političkog okruženja bit će vidljivi i kroz stvaranje pokreta hrvatskih sudaca za neovisnost sudaca odnosno za izmjenu već spomenutog zakona iz 1890. godine. Taj je pokret započeo u okrilju »Pravničkog društva u Zagrebu« 1906., a urodio je osnivanjem Zajednice hrvatskih sudaca 1907. po austrijskom uzoru. Zajednica je izradila nacрте pojedinih zakona o sudstvu, a u njenim su se redovima javila i razmišljanja o potrebi kreativnijeg suđenja i aktivnijeg odnosa prema društvenoj okolini, ali djelovanje Zajednice ipak nije dalo neposredne rezultate.⁶

No izmjenu *Zakona o osobnim odnosima, uredovnim dužnostima i stegovnoj odgovornosti pravosudnih činovnika* 1907. predložila je Vlada dobivši jednoglasnu podršku u Saboru. Izmjenama se predviđalo ukidanje stegovne vlasti bana nad sucima i znatno sužavala mogućnost premještaja sudaca. Međutim, ni te ograničene izmjene, koje nisu dostizale jamstva neovisnosti sudstva iz 1874., nisu dobile potvrdu vladara pa taj zakon nije stupio na snagu.

Zbog približavanja ratne opasnosti 1914. u Hrvatskoj i Slavoniji izmijenjene su ili izvan snage stavljene pojedine odredbe i cijeli zakoni koji su se odnosili na pravosuđe.

⁶ Zapisnik sa Skupštine sudaca od 15. srpnja 1906., *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, 31, Zagreb 1906., 8., 561–595.

Tako je primjerice suspendirano porotno suđenje. Zadnja značajnija promjena u području sudstva izvršena je zakonom od 8. kolovoza 1917. kojim je konačno izmijenjen *Zakon o osobnim odnosima, uredovnim dužnostima i stegovnoj odgovornosti pravosudnih činovnika* iz 1890. godine. Tada je banu oduzeta mogućnost izricanja kazni pravosudnim činovnicima, stegovne ovlasti sudačkih dužnosnika ograničene su na sudske službenike dok je za suce vraćen sustav stegovnih sudova sastavljenih od samih sudaca te propisan postupak pred njima. Tako je tek u predvečerje raspada zajedničke države došlo do značajnijeg ograničavanja utjecaja izvršne vlasti na sudstvo u Hrvatskoj.

Opće odrednice razvoja sudstva u hrvatskim zemljama u »dugom« devetnaestom stoljeću

Ukidanje statutarnog pravnog poretka unijelo je značajne promjene u pravosudni sustav Istre i Dalmacije. Te su promjene do dvadesetih godina 19. stoljeća pratile promjene državnopravnog okvira, nakon čega je stabiliziranje austrijske vlasti pratilo sustavno djelovanje bečkog središta na tom planu. Tako je sudski ustroj Istre i Dalmacije uspostavljen dvadesetih godina 19. stoljeća bio osnova kasnijih reformi koje su se provodile u razdoblju pseudoustavnosti i apsolutizma. Primjena Ožujskim ustavom iz 1849. proglašenog načela diobe uprave i sudstva na svim razinama uvođenjem apsolutizma ograničena je samo na sudove drugog i trećeg stupnja dok je na prvom stupnju, u mješovitim kotarskim uredima, ponovno došlo do objedinjavanja uprave i sudstva. Za apsolutizma su, osim toga, suci izgubili prije stečena jamstva svoje neovisnosti. Iduća ključna promjena, koja će potom ostati trajno obilježje istarskog i dalmatinskog sudstva sve do raspada Monarhije, bila je posljedica prihvaćanja liberalnih *Prosinačkih zakona* iz 1867. kojima je zajamčena stalnost i zaštita sudskog položaja te konačno odvajanje uprave i sudstva, sada i na prvom stupnju.

Sudstvo u Hrvatskoj i Slavoniji transformaciju iz feudalnih oblika u moderni sustav doživjelo je tek s reformama koje je provelo bečko središte u razdoblju od 1849. do 1860. godine. Kao cjelovit i zatvoren sustav uspostavljeno je osnivanjem Stola sedmorice 1862. od kada sudstvo predstavlja važan razlikovni element hrvatske autonomije koji je Bansku Hrvatsku izdizao na razinu samostalnih pravnih sustava usporedivih s drugim europskim zemljama. Razvoj sudstva u Banskoj Hrvatskoj dosegao je vrhunac u autonomnom reformskom zakonodavstvu u sedamdesetim godinama 19. stoljeća kada su postavljena osnovna institucionalna jamstva neovisnog sudstva i pretpostavke razvoja prema korektnom i objektivnom suđenju. Retrogradno rastakanje novih institucija za razdoblja uprave bana Khuen-Héderváryja onemogućilo je njihovu stabilizaciju, a postupno vraćanje na zasade pravne države nakon Khuenova odlaska ni do 1918. nije doseglo razinu jamstava neovisnosti sudstva iz sedamdesetih godina. Bitna je uvjetovanost takvog razvoja bila političke naravi pri čemu je, uz unutrašnju političku konstelaciju u Banskoj Hrvatskoj, ipak najuočljiviji bio utjecaj budimpeštanskog središta koje je težilo ograničiti neovisnost hrvatskog sudstva radi lakšeg nadzora političkog života u Hrvatskoj i Slavoniji.

Unatoč postignutoj autonomnosti sudbenog sustava onemogućavanje stabiliziranja jamstava neovisnosti sudstva i autoritarno političko okruženje uvjetovali su da hrvatsko sudstvo ni u normativnom ni u faktičnom smislu nije uspostavilo onaj stupanj neovisnosti kakav je imalo sudstvo u europskim zemljama razvijene pravne tradicije. Zbog toga u razdoblju formiranja moderne hrvatske pravne kulture sudstvo nije imalo značaj i ulogu sudstva u tim zemljama, napose u smislu utjecaja na stabiliziranje pravnih i političkih odnosa, razvijanja pravne sigurnosti i uvjerenja o neovisnosti i objektivnosti sudstva.

Izvori:

- Cesarska naredba od 17. Sèrpnja 1850, kojom se ustanovljuje uredjenje sudovah za Dalmaciju, *Sveobći dèržavo-zakonski i vladni list za Carevinu Austrijsku*, komad CIII, 1850, br. 313.
- Napoléon i Kraljevina Ilirija ili Naredba o ustrojenju Ilirije. Décret sur l'organisation de l'Illyrie. Historički spomen*, Zagreb 1850.
- Naredba kralj. ugarskoga ministra predsjednika, kralj. ugar. Ministra pravosudja i Bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ob ustrojenju kr. riečkoga sudišta i o privremenom uredjenju njegove nadležnosti, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, god. 1871., kom. XXIV., br. 70.
- Razpis ministra pravosudja od 11. Listopada 1852 kojim se do obćeg znanja dostavlja ustrojstvo sbornih sudbenih vlastih za Dalmaciju, *Sveobći dèržavo-zakonski i vladni list za Carevinu Austrijsku*, kom. LXIV, 1852., br. 210.
- Zapisnik sa Skupštine sudaca od 15. VII. 1906., *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, 31, Zagreb 1906., 8, 561–595.

Literatura:

- Bayer, Vladimir: Opći povijesni razvoj advokature u krajevima koji danas tvore SR Hrvatsku, *Odvjetnik*, 18, Zagreb 1968., 9, 53–55.
- Beuc, Ivan: *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (pravno-povijesne studije)*, Zagreb 1985.
- Brajković, Antun: Institucije državne vlasti u Istri (1848–1918.), *Arhivski vjesnik*, god. 34–35, sv. 35–36, Zagreb 1991/1992., 65–88.
- Buczynski, Alexander: *Gradovi Vojne krajine*, I–II., Zagreb 1997.
- Crnković, Goran: Administrativno-teritorijalno ustrojstvo upravnih i sudbenih oblasti u Istri u vrijeme njene političke integracije 1797–1825., *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 6, Rijeka 1988., 189–227.
- Crnković, Nikola: Skica povijesnog razvoja riječkog sudstva prvog stupnja do 1947. godine, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 6, Rijeka 1985., 13–30.
- Čepulo, Dalibor: Dioba sudstva i uprave u Hrvatskoj 1874. godine – institucionalni, interesni i poredbeni vidovi, *Hrvatska javna uprava*, god. 1, br. 2, Zagreb 1999., 2, 227–260.
- Čepulo, D.: Sloboda tiska i porotno suđenje u Bansknoj Hrvatskoj 1848–1918., *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, god. 7, br. 2, Zagreb 2000., 923–975.
- Čepulo, D.: *Prava građana i moderne institucije: europska i hrvatska pravna tradicija*, Zagreb 2003.
- Čepulo, D.: Building of the modern legal system in Croatia 1848–1918 in the centre-periphery-perspective, u: *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, ur. Tomasz Giaro, Frankfurt am Main 2006., 47–91.
- Čepulo, D.: Izgradnja modernog hrvatskog sudstva 1848–1918., *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 56, br. 2–3, Zagreb 2006., 325–383.
- Čepulo, D.: Trial by Jury in Croatia 1849–1918: transfer and the context, u: *Rechtssprechung in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert*, ur. Pokrovac, Zoran, Frankfurt am Main 2012., 1–107.
- Čepulo, D.: Mjesni sud na hrvatsko-slavonskom području između sudske i upravne vlasti, u: *Djelotvorna pravna zaštita u pravičnom postupku. Izazovi pravosudnih transformacija na jugu Europe. Zbornik radova u čast 70. rođendana prof. dr. sc. Mihajla Dike*, ur. Alan Uzelac – Jasnica Garašić – Aleksandra Maganić, Zagreb 2013., 73–91.
- Čokolić, Atila: Počeci statutarne djelatnosti odvjetništva u Hrvatskoj, *Odvjetnik*, god. 86, br. 7–8, Zagreb 2013., 9–15.
- Ćosić, Stjepan: Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma, *Radovi Zavoda za povijest znanosti HAZU u Zadru*, sv. 40, Zadar 1998., 349–360.
- Ćosić, S.: *Dubrovnik nakon pada Republike 1808–1848.*, Dubrovnik 1999.
- Gross, Mirjana: *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860.*, Zagreb 1985.
- Gross, M. – Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992.
- Gross, M.: Zapisnici austrijskog Ministarskog vijeća (1848–1867.), *Časopis za suvremenu povijest*, god. 25, br. 1, Zagreb 1993., 143–153.
- Ivković, Frane: Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814–1918., *Arhivski vjesnik*, god. 34–35, sv. 35–36, 1991/1992., Zagreb 1992., 139–155.
- Krešić, Mirela: (Ne)spojivost javnobilježničkog i odvjetničkog zvanja u hrvatskim zemljama u: *Djelotvorna pravna zaštita u pravičnom postupku. Izazovi pravosudnih transformacija na jugu Europe. Zbornik radova u čast 70. rođendana prof. dr. sc. Mihajla Dike*, ur. Alan Uzelac, Jasnica Garašić, Aleksandra Maganić, Zagreb 2013., 669–692.
- Lanović, Mihajlo: *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb 1929.
- Maštrović, Vjekoslav: *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Zagreb 1959.

Milotić, Ivan: Pravni sustav u Istri u vrijeme francuske uprave (1806–1813.) u: *L' Istria e le Province Iliriche nell' età napoleonica*, Denis Visintin, Pirano 2010., 135–163.

Ogorelica, Nikola: *Kazneno procesno pravo s osobitim obzirom na judikaturu kralj. Stola Sedmorice i kasacionoga suda bečkoga*, Zagreb 1899.

Pivec-Stelè, Melitta: Stvaranje i uređenje Ilirskih provincija u: *Doba modernizacije 1780–1830. More, Rijeka, Srednja Europa*, ur. Ervin Dubrović, Rijeka 2006., 125–149.

Pobor, Josip: *Hrvatski sudci za nezavisnost sudaca (1906–1907) i utemeljenje zajednice hrvatskih sudaca*, Zagreb 1908.

Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, knjiga I., ur. Milan Smrekar, Zagreb 1899.

Roksandić, Drago: *Vojna Hrvatska – Le Croatie Militaire*, Zagreb 1988.

Stulli, Bernard: *Istarsko okružje 1825–1860.*, Pazin – Rijeka 1984.

Valentić, Mirko: *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881.*, Zagreb 1981.

Vošnjak, Bogumil: *Ustava in uprava Ilirskih dežel 1809–1813.* Ljubljana 1910.

Vrbanić, Fran: *Dr. Marijan Derenčin*. Preštampano iz »Ljetopisa Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, sv. 23., Zagreb 1909.